

A SZOCIOMETRIAI MÓDSZEREK PEDAGÓGIAI- PSZICHOLÓGIAI ALKALMAZÁSÁNAK METODOLÓGIAI PROBLÉMÁIRÓL*

DR. DURÓ LAJOS

docens

* A tanulmány a JATE Neveléstudományi és Lélektani Intézete és a TIT Csongrád megyei Pedagógiai-Pszichológiai szakosztálya 1965. jún. 18-án rendezett szakmai-ideológiai vitáján elhangzott előadás alapján készült.

THE
JOURNAL OF THE
ROYAL ANTHROPOLOGICAL INSTITUTE

PUBLISHED BY THE
CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS
477, THE EDINBURGH BUILDINGS, LONDON, E.C. 4

Az utóbbi években hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt intenzív érdeklődés tapasztalható a nevelés szociológiai és a szociálpszichológiai kérdések tanulmányozása iránt. Pedagógiai-pszichológiai vonatkozásban különösen fontosnak tartjuk azt az egyre általánosabbá váló felismerést, hogy a személyiség sokoldalú fejlesztésére irányuló nevelői tevékenység hatásfokának emelése nem nélkülözheti a konkrét társadalmi valóság s a gyermek kapcsolatrendszerének sokoldalú megismerését és figyelembe vételét. Ebben az összefüggésben egyike a legfontosabb s ugyanakkor a legbonyolultabb neveléslélektani problémáknak, a tanulói személyiség és a gyermekközösség „dialektikájának” tudományos igényű feltárása. A pedagógia és szociológia kapcsolatát sokoldalúan elemző kitűnő tanulmányában *Pataki Ferenc* (1964, 249) rámutat arra, hogy pedagógiánkban megérlelődött a közösség — mint pedagógiai kategória — több oldalú, komplexebb tanulmányozásának szükségessége, ami azt jelenti, hogy napirendre került az eddigi, gyakran meglehetősen egysíkú kutatási szempontok és módszerek kiszélesítése a közösségi struktúra és dinamika objektív vizsgálatának irányában.

E rendkívül összetett problematika megközelítésének kutatásmetodikai nehézségei szükségszerűen a fokozott *objektivitást* ígérő *egzakt* vizsgálati eljárások keresésére ösztönzik a pszichológusokat és a pedagógusokat. Több tényező mellett főleg ez a magyarázata azoknak a törekvéseknek, amelyek a modern polgári pszichológiában és szociálpszichológiában nagy népszerűségnek örvendő *szociometriai módszerek* kipróbálására irányulnak. Ez a kipróbálás véleményünk szerint feltételezi a szociometriai metodika szocialista társadalmi viszonyok között történő alkalmazhatóságának *kritikai ellenőrzését* is.

Az idevonatkozó vizsgálatok — az eredmények kétségtelen elismerése mellett — ma még csak az első adalékokat jelenthetik a szociometria *kutatásmetodikai és metodológiai karakterisztikájának* teljesebbé tételéhez. Nem véletlenül említjük együtt a metodikai és metodológiai szempontú megítélés érvényesítésének szükségességét. A modern burzsoá empirikus szociológiáról szóló monográfiájában *Andrejeva G. M.* (1965, 133) jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy a szociometria polgári kritikusai (Idesorolhatók a következő szerzők: *Gardner E. F.* és *Tompson G. G.* 1956, *Engel-mayer* 1958, *Duwerger M.* 1961, *Hofstätter P. R.* 1963) legfeljebb csak a részmetodikát jelentő túlzott technikai apparátust, a mennyiségi mutatók és inadekvát következtetések közötti ellentmondást bírálják, s teljesen mellőzik az elméleti, metodológiai alapok problematikáját. E tendenciák magyarázatát abban kell keresni, hogy a kapitalizmusban nem is lehetséges az antagonisztikus társadalmi viszonyokból eredő ideológiai ellentmondások feloldása.

Mi azonban nem elégedhetünk meg az egyoldalú megközelítéssel. Tárgyilagosan meg kell állapítani, hogy a szociometriai módszerek hazai kipróbálásával kapcsolatos neveléslélektani és pedagógiai vizsgálatok egy részénél is kísértének hasonló egyoldalúságot tükröző tendenciák (*Kántás László* 1958, *Kolozsvári Gyula* 1963, *Budai*

Ilona 1963—64, *Kántás László—Kántás Vera* 1965). E figyelemre méltó kezdeti eredményeket felmutató tanulmányok szerzői — kivétel nélkül valamennyien — kiternek arra a kérdésre, hogy konkrét vizsgálati célkitűzéseiknek megfelelően milyen formában módosították vagy fejlesztették tovább a szociometriai módszer általuk megismert változatát. A módszerhez való dicséretes alkotó közeledés — amely önmagában nem jelent feltétlenül kritikai állásfoglalást is — rendszerint nem terjed ki azoknak az elvi, metodológiai alapoknak az elemző értékelésére, amelyből a szociometriai vizsgálatok „technikai eljárásai” szervesen következnek.

Ebből adódóan úgy tűnik, mintha a módszer és metodológia elkülönülne egymástól. Ebben a vonatkozásban elvi jelentőségűnek tartjuk *Rubinstein Sz. L.* (1964, 56) megállapítását arról, hogy vagy tudatosul a kutatóban, vagy nem, tudományos munkájának módszerében objektíve mindig egy bizonyos metodológiát realizál. Ez természetesen vonatkozik a szociometria megítélésére is. Éppen ezért a szociometria pedagógiai-pszichológiai alkalmazhatóságának értékelésében legfontosabb tényezőnek tekintjük az elméleti, metodológiai alapjaihoz való *kritikai viszonyunkat*. Ebben a vonatkozásban nemcsak valamiféle leszűkített „rész-metodikai” kérdésről van szó. Ellenkezőleg, elsősorban olyan *metodológiai problémákkal* kerülünk szembe, amelyeknek tudományos igényű megközelítése feltételezi a *marxizmus-leninizmus eszméi alapján történő vizsgálódást*. A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának (1965, 33) *ideológiai irányelvei* feladatunkká teszik azt, hogy: „A polgári irányzatok kritikája a bírált felfogások ismeretén, tüzetes tanulmányozásán alapuljon, a polgári áramlatokkal állítsuk szembe a mi tudományos elméletünket, a munkásosztály világnézetét.”

Különösen vonatkozik ez az útmutatás olyan kutatási irányzatok megítélésére, mint a szociometria, amely az objektív kísérleti módszer látszatával igyekszik leplezni a marxizmustól idegen metodológiai tendenciáit. Ezért, amikor egyes szociometriai eljárások pedagógiai-pszichológiai alkalmazásának problémáit vizsgáljuk, egy pillanatra sem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy *elméleti-metodológiai szempontból* jelentős hibaforrásokkal küzdő polgári irányzattal van dolgunk.

A szociometria e tárgykörbe tartozó kérdéseinek feldolgozása még távolról sem tekinthető *teljesnek*. Ez a megállapításunk egyáltalán nem kisebbíti azoknak a marxista metodológián alapuló *filozófiai és szociológiai* (*Bahitov M. S.* 1958, *Hegedüs András* 1960, 1961, *Oszipov G. V.* 1964, *Andrejeva G. M.* 1965) valamint *pszichológiai és pedagógiai* (*Kolominszkij J. L.* 1963, 1965, *Dannhauer H.* 1964, *Horváth György* 1964, *Kolominszkij J. L.* és *Rozov A. I.* 1964, *Várhegyi György* 1964, 1964/a, *Vorwerg M.* 1964, *Németh Kálmán* 1965, 1965/a) tárgyú monográfiáknak és tanulmányoknak a tudományos jelentőségét, amelyek értékes tényekkel, következtetésekkel és szempontokkal járulnak hozzá a szociometria további differenciáltabb értékeléséhez. Ebben az összefüggésben szükséges megjegyezni azt, hogy a szakirodalom jelenleg még csak *korlátozott mértékben* foglalkozik a szociometria *nevelés-lélektani* vonatkozásainak tanulmányozásával.

Jelen dolgozatunk célkitűzése abban jelölhető meg, hogy elsősorban ezekre a kérdésekre kívánja kiterjeszteni a vizsgálódás tárgykörét. A továbbiakban teljességre való törekvés igénye nélkül: a) Elemezzük a szociometria néhány fontos metodológiai kérdését. b) Bemutatjuk a metodológia és metodika kölcsönös összefüggéseit a tanulók közötti személyes kapcsolatok szociometriai vizsgálatában. c) Felhívjuk a figyelmet a szociometria pedagógiai-pszichológiai alkalmazásának lehetőségeire és korlátaira a szocialista iskolában.

1. A szociometria néhány fontos metodológiai kérdése

E szerteágazó filozófiai, szociológiai és pszichológiai kérdéskomplexumból főleg azokat az elméleti-metodológiai problémákat kívánjuk vizsgálni, amelyek feltételezésünk szerint leginkább kapcsolatban lehetnek a szociometria pedagógiai pszichológiai alkalmazásával.

Elemzésünk kiindulási szempontjaként emlékeztetni szeretnénk *Oszipov G. V.* (1962, 129) arra vonatkozó megállapítására, hogy a modern burzsoá szociológia empirikus kutatási módszerei és eljárásai között vannak olyanok, amelyek *kritikai értékelés* után felhasználhatók a marxista-leninista metodológián alapuló vizsgálatok végzésében. A kritikai értékelés szükségessége valamennyi módszer esetében — s ez természetesen vonatkozik a szociometriára is — a marxizmussal ellentétes, rendszerint szélsőségesen reakciós *elméleti alapok* elemző vizsgálatát jelenti.

E kérdés megítélésében gyakran találkozunk ellentétes, sőt ellentmondásos véleményekkel. A marxista pszichológusok egy része elutasítja a szociometriát mint alkalmazható módszert, mivel elméleti alapjait nem tekinti összeegyeztethetőnek a szocialista nevelés célkitűzésével. Mások úgy vélekednek, hogy a szociometria ideológiai alapjaitól elkülönült, s világnézeti szempontból „semleges” metodika, melynek felhasználása függetleníthető a metodológiai természetű problémáktól. Lényegében ez a felfogás tükröződik *Kolominszkij J. L.* (1963, 6) véleményében, amikor arról ír, hogy a szociometriai módszer már régen elszakadt attól az elmélettől, amely létrehozta, és a kölcsönös személyes kapcsolatok pszichológiai tanulmányozásának széles körben — többek között a szocialista országokban is — elterjedt eszközévé lett.

Ami a szociometria egyértelmű elutasítását illeti, ebben a kérdésben egyezik a véleményünk *Dannhauer H.* (1964, 45) állásfoglalásával, mely szerint elhamarkodott dolog volna a reakciós elméletből azt a következtetést levonni, hogy ezen áramlaton belül keletkezett minden vizsgálati eredmény és módszertani megfontolás eleve érvénytelen lenne. Egyetértünk azzal is, hogy e vizsgálati eredményeknek és metodikai eljárásoknak a mi társadalmi valóságunk szemszögéből történő „kritikai megválogatására” feltétlenül szükség van.

A szociometria világnézeti, ideológiai „semlegességéről” szóló vélemények tarthatatlanságáról későbbi fejtegetéseink során szélesebb körű tényanyag alapján is lesz alkalmunk meggyőződni. Ebben az összefüggésben csupán arra szeretnénk utalni, hogy ez a metodika nem „válik el önmagától” az elméleti-metodológiai alapoktól. Különben erre vonatkozóan, meggyőző okfejtést találunk *Kolominszkij J. L.* és *Rozov A. J.* (1964, 342) közös tanulmányában, amikor a szerzők — értékelve a szociometria lényegét, a szociometriai módszereket és azok eredményeit — arra a következtetésre jutnak, hogy: „Ha a szociometria pozitívumait *leválasztjuk* (kiemelés tőlünk) a mikroszociológiai konkolýról, úgy ez a módszer hasznossá válhat az emberek közötti kapcsolatok pszichológiai tanulmányozása szempontjából.” A szociometriai metodikát nyilvánvalóan gondos *kritikai elemzés* útján lehet „*leválasztani*” elméleti alapjairól. Idézett szerzőink mintegy két évtized modern burzsoá pszichológiai szakirodalmának ilyen szempontú feldolgozásával kitűnő anyagot és módszert szolgáltatnak ehhez a kritikai elemzéshez. Később *Kolominszkij J. L.* (1965) értékes pszichológiai *kísérleti adatokkal* járul hozzá a szociometria bírálatához. Ezt az igényt fogalmazza meg *Kuzmin J. Sz.* (1963, 220) is amikor arról ír, hogy „A szociometriai módszer mint eszköz, mint eljárás elkülöníthető *Moreno J. L.* metodológiájától és álelméletétől a szociálpszichológia hasznára.” Szervesen beletartozónak véljük ebbe a gondolatmenetbe *Vorwerg M.* (1964, 51) megállapítását

arról, hogy: „A társválasztási kísérlet lényegében véve olyan ún. „szociometriai teszt”, melyről a szociometriai elméletet lehántottuk.”

Az említett kutatók — ha vannak is árnyalati különbségek fogalmazásaikban — valamennyien egyetértenek abban, hogy a szociometriai módszer szocialista társadalmi viszonyok között való felhasználásának *alapvető kritériuma* a marxizmustól idegen elméleti-metodológiai alapoktól történő *elválasztás* szükségessége. Ennek érdekében indokoltnak látszik ráirányítani figyelmünket a *szociometriai elmélet* néhány, témánk szempontjából lényeges jellegzetességére.

A szociometria* — mint sajátos szociálpszichológiai irányzat terminológiai elnevezése — *Moreno J. L.* román származású amerikai pszichiáter (*Application of the Group Method to Classification*, 1932) munkájának a megjelenése után terjedt el. Történelmi előzményeiről és szellemi előfutárainak jellemzéséről értékes fejtegetést találunk *Hegedűs András* (1961, 15—29) egyik monográfiájában.

A szakirodalom gyakran együtt, s rendszerint azonos értelemben emlegeti a szociometriát és mikroszociológiát. Ezért szükséges a kettő egymáshoz való viszonyára rövid utalást tenni. *Hegedűs András* (1961, 30) értelmezése szerint ez a két kifejezés nem jelent teljesen azonos fogalmat. Az első inkább az adott szociológiai irányzat tárgykörére, a második viszont főleg a vizsgálati módszerre vonatkozik, illetőleg más felfogásban sajátos *társadalomszemléleti mód* megjelölésére szolgál. Egyetértünk azzal, hogy a dolog lényegét tekintve e két elnevezés valójában egy irányzatot jelöl, „bár az így értelmezett irányzat korántsem elhatárolt, és egyes képviselőinél a különféle felfogásmódok és szellemi áramlatok más és más hangsúlyozással jelennek meg.” Még konkrétebben fejezi ki ezt a gondolatot *Bahitov M. S.* a *Moreno J. L.* (1958, 7) könyvéhez írott előszavában, amikor azt fejtegeti, hogy az utóbbi időben mind gyakrabban különböztetik meg az *alkalmazott és elméleti* szociometriát. A tulajdonképpeni szociometria vagy másképpen alkalmazott mikroszociológia *kiscsoport* vizsgálatokkal foglalkozik. A szociometria elméleti részét gyakran nevezik *mikroszociológiának*, amely a jelenségeket „*mikroszkópikus*” és „*makroszkópikus*” tagolásban tanulmányozza úgy, hogy a társadalom életében az elsőnek tulajdonít meghatározó jelentőséget. Nyilvánvalóan a szociometria elméleti részére vonatkozik *Moreno J. L.* (1958, 7) ama megállapítása is, hogy ez „meghatározható mint mikroszociológia, mint a dinamikus mikroszkópikus elemek szociológiája”. *Andrejeva G. M.* (1960, 166) szerint „a szociometria a mikroszociológia gyakorlati alkalmazása”.

Úgy véljük, hogy mellőzhető a terminológia további részletezése. Az eddigiekből is kitűnik, hogy a mikroszociológiai metodológia és a szociometriai metodika *kölcsönösen összefügg egymással*. Ezért semmiképpen sem lehetne egyetérteni a szociometriának konkrét vizsgálati eljárásokra való leszűkítésével. A szociometriai módszerek ugyanis csak eszközök a meghatározott világnézeti tendenciájú célok megvalósításáért folyó küzdelemben.

Erről a kérdésről maga *Moreno J. L.* (1958, 35) is teljes nyíltsággal — s tegyük hozzá nem kevés büszkeséggel — beszél, amikor a szociometria legértékesebb felfedezéseit az „*eszmékben*” jelöli meg. Ezek az eszmék szerinte a szociometria forrását jelentik, s belőle alakulnak ki „az elméleti felépítmények, a koncepciók és a módszerek”. A szociometria tehát nem csupán a különböző körülmények között alkalmazott különféle eljárások összessége, hanem jóval több ennél: *társadalom szemléletre pretendáló eszmei áramlat*. Az iránt sem lehet kétségünk, hogy az ideológiai

* A szociometria a „socius” és „metrum” szavak összetételéből származik „Socius” latinul társat, „metrum” görögül mérést jelent.

harcban milyen eszmék ellen használja fel burzsoá társadalomszemlélete által meghatározott vizsgálati eszközeit. Reakciós világnézeti és politikai irányultságát félreérthetetlenül fogalmazza meg *Moreno J. L.* (1958, 31), amikor — ismertetve a szociometria álláspontját az „új társadalmi rendért” folyó harccal kapcsolatban — a következő konzekvenciákat vonja le: „Szükséges és kell is gátat vetni a kommunizmus eszméi terjedésének. Ez csak olyan eszme segítségével lehetséges, amely felülmúlja a kommunizmus eszméjét. A kommunizmust nem lehet csak fizikai eszközökkel feltartóztatni. Az eszmékkel harcolni kell, s az eszmék csak az eszmék csatájában győzhetők le. „Szociometrikus demokrácia” — íme az eszme, amely erősebb a kommunizmusnál.”

Ebből a gondolatmenetből világosan kitűnik, hogy a „Ki éli túl?”* kérdésének eldöntéséért folyó eszmei harcban fontos szerepet hivatott betölteni a szociometria, mint az antikommunizmus ideológiailag egyik legveszélyesebb megjelenési formája.

Ez az „univerzálisan alkalmazott társadalomtudomány” az emberi társadalom fejlődésének objektív törvényeit pszichológiai törvényekkel cseréli fel. Így lesz *Moreno J. L.* (1958) szerint „a szociometria az emberi kölcsönös kapcsolatok új filozófiája; amely minket módszerrel és vezérfonallal fegyverez fel a társadalom központi struktúrájának a meghatározására... s amelynek alapján lehetővé válik az emberi társadalom sikeres megtervezése.” Nyilvánvalóan a „vezérfonalat” a szociometrikus társadalomszemlélet, a „módszert” pedig a szociometriai eljárások jelentik. Az emberi társadalom szociometrikus alapon való „sikeres megtervezésére” vonatkozó törekvés szükségképpen maga után vonja az emberi kapcsolatok filozófiái interpretációjának pszichológiai síkon történő kiterjesztését a *társadalmi viszonyok* szociometriai megközelítésének irányában. Ebben az összefüggésben *Moreno J. L.* (1958, 38) szerint „A szociometria a társadalmi viszonyok mérését jelenti a legszélesebb értelemben — mindenféle társadalmi viszony mindenféle mérését.” Ezt a gondolatot megerősíti egyik később megjelent könyvében is, amikor azt írja, hogy: „A szociometria az emberek közötti viszonyok mérésének a tudománya” (*Moreno J. L.* 1959, 19).

Bár az idézett morenói megfogalmazás kifejezetten „mindenféle társadalmi viszony mindenféle mérésére” vonatkozik, valójában mégis az a helyzet, hogy a szociometria elsősorban az emberek különböző csoportjai egymáshoz való kölcsönös viszonyának *pszichológiai aspektusait* tanulmányozza. „Az emberek közötti viszonyok mérésének a tudományát” nem véletlenül, főképpen e viszonyok — rokonszenv, ellenszenv, közömbösség stb. formájában megnyilvánuló — *érzelmi oldala* érdekli. Ilymódon a szociometriai vizsgálatok többsége az emberek közötti — gyakran rejtett — érzelmi kapcsolatok feltárására irányul. A szociometria az emberek közötti érzelmi viszonyulások pszichológiai jellemzésével törekszik „tudományos” magyarázatot adni a társadalom különböző — többek között gazdasági és politikai jelenségeinek problémáira.

Mint ismeretes, az idealista történelemszemlélet az egyes kiemelkedő személyiségek tudatában kialakult célokat, eszméket, politikai intézményeket tekinti a társadalmi haladás hajtóerejének. A szociometria társadalomszemléletében a szociális eszmék és politikai intézmények helyett az emberek közötti *érzelmi viszonyulások* veszik át a fejlődés hajtóerejének funkcióját. A szociometriai irányzat egyik jellemző sajátossága éppen az, hogy meghatározó szerepet tulajdonít az emberek közötti viszonyulásnak, s egyedül ebben véli felfedezni a szociológiai vizsgálatok tárgyát képező társadalmi tényeket. Ezért állapítja meg *Oszipov G. V.* (1964, 122), hogy

* Ezzel a címmel *Moreno J. L.* külön könyvet is írt (Who shall survive? Washington, 1934).

„A pszichikai tényező fetiszizálása különösen jellemző a „mikroszociológiai” iskolára.” A szociológiai kutatások pszichológiai jelenségekre való leszűkítése tükröződik *Moreno J. L.* (1958, 39) egyik szociometriára vonatkozó meghatározásában is, mely szerint: „A lakosság pszichológiai tulajdonságainak matematikai tanulmányozását... nevezzük szociometriának.” Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy az idealista alapon értelmezett érzelmi jellegű „emberi kapcsolatok” — amint a későbbiekben még látni fogjuk — a szociometria világnézeti, metodológiai szemléletének egyik sarkpontjává váltak.

E problémakörrel összefüggő eszmei tendenciák világosan kirajzolódnak előtűnik, ha közelebről szemügyre vesszük a szociometria felfogását az *egyén és társadalom* viszonyáról. Találón jegyzi meg *Hegedűs András* (1961, 42), hogy a szociometrikus társadalomszemlélet az egyén és a társadalom antinómiáját szellemi elődeihez képest — *Hobbes, Rousseau, Spencer, Simmel* — még kifejezettebben az individualizmus irányában „fejlesztette” tovább. Ebben a szemléletmódban az egyetlen természetes létezőt az egyén képviseli a maga viszonyrendszerével, amelyre formai elemként nehezednek a társadalmi intézmények, szervezetek, normák stb. A szerző utal arra is, hogy a modern polgári szociológiai irodalom gyakran a szemére veti a múlt századbéli szociologizmusnak, hogy a társadalom mellett „eltüntette” az egyént, és figyelmen kívül hagyta az emberi „spontaneitás igazi természetét.”

Mindez kimutathatóan tükröződik a szociometria *társadalomról* alkotott felfogásában. *Moreno J. L.* (1958, 178) a társadalmat három részre tagolja: „Külső társadalom”, „szociometriai matrix” és „szociális valóság”. A „külső társadalom” fogalmába tartoznak „a kisebb és nagyobb, hivatalos és nemhivatalos, érzékelhető és látható csoportosulások.” A „szociometriai matrix”-ot azok „a makroszkópikus szemmel nem látható szociometrikus struktúrák” alkotják, amelyek csak „a szociometriai elemzés után” válnak érzékelhetővé. „A szociális valóság” pedig nem más, mint a „társadalom” és a „matrix dinamikus szintézise és interpretációja”. Lényegileg ebben nyer megfogalmazást az a tétel — amely *Moreno J. L.* (1958, 179) szerint „axióma a szociometrikus számára”, — hogy „a hivatalos „külső” társadalom és a szociometriai (belső) matrix nem azonos egymással. Az egyik érzékelhető, makroszkópikus, a másik láthatatlan, mikroszkópikus.” E két tendencia között keletkező „mély és krónikus konfliktusok” teljesen soha sem oldódnak meg, s ez eredményezi a kompromisszumnak abban a formában való megjelenését, amelyet a szociometrikusok „társadalmi valóságnak” neveznek.

Ebben az értelmezésben tehát a társadalom fogalma úgy jelenik meg, mint a külső, hivatalos szociális alakulatok és a belső, láthatatlan szociometriai struktúra dialektikus kölcsönhatásban levő egysége. A szociometria metodológia szempontjából elvi jelentőségű ennek az egységnek a mikroszkópikus struktúrával összefüggő oldala. Erre vonatkozóan maga *Moreno J. L.* (1958, 37) is tesz utalást, amikor azt írja, hogy a „szociális mikroszkópia” általa felfedezett „teóriájának a szociometriai módszerekkel való egyesítése jelentette a mikroszociológia kezdeti elméleti és gyakorlati alapvetését.” Ebből következően a szociometria „a szociális csoportok belső struktúrájával foglalkozik, amelyet az atommaghoz* vagy a sejt fiziológiai szerkezetéhez lehetne hasonlítani”. (*Moreno J. L.* 1958, 39.)

E kijelentésekből félreérthetetlenül kicsendül az a gondolat, hogy a „mikrostruktúra” felfedezése a szociometriában olyan jelentőségű lenne — a társadalom-

* A mikroszociológiában és a szociometriában elterjedt a modern természettudományokból átvett fogalmak használata, amely valójában a tudományosság látszatát keltve az idealista tanítások ényegének leplezésére szolgál.

szemlélet szempontjából — mint a mikroorganizmusok felfedezése a biológiában, illetőleg az atommag felfedezése a fizikában. A marxizmussal polemizálva olyan messzire megy a következtetéssel, hogy állítólag *Marx* nem volt érdekelve „az emberi társadalom alapvető struktúrájának” feltárásában, sőt „azt sem tudta, hogy ilyen egyáltalán létezik.” (*Moreno J. L.* 1958, 92—93)

Jellemezve a szociometriában döntő jelentőségű „mikrostruktúra” összetevőit, *Moreno J. L.* (1958, 40) a „tele”-elemet vagy „tele”-faktort nevezi az ún. „szociális atom” legfontosabb alkotó részének. Szerinte ahhoz hasonlóan, ahogyan használjuk a „telereceptor”, a „telepáthia”, a „teleencephalon”, a „telefon” stb. szavakat — a távolsági érintkezés kifejezésére, — ugyanúgy alkalmazzuk a „tele” fogalmát „az érzelem legkisebb egységének jelentésére, amely átadódik egyik egyéntől a másiknak”. Az ilyen „tele-faktorok összességét nevezi „szociális atomnak”, amely számtalan „tele” struktúrából, s a „vonzások és elutasítások rendszeréből” tevődik össze.

A szociális atomok a kiterjedés következtében keresztezik egymást, s nagyobb szociális egységeket, „szociális molekulákat” alkotnak. (A különböző szociális molekulák összefonódását a burzsoá szociológiában „pszichoszociális áramlatlént” szokták emlegetni.) A szociális atom nélkülözhetetlen alkotóeleme az „emocionális áramlat”, amely áthatja az egyént, és mindazokat a hozzá közel vagy távol levő embereket, akikkel adott pillanatban „érzelmi kontaktusba” kerül. E gondolatmenet alapján jut el *Moreno J. L.* (1958, 107) arra a következtetésre, hogy: „Nem az individuum, hanem a szociális atom alkotja a legkisebb társadalmi egységet”. Feltételezése szerint az egyént jellemző „szociális atomok fontos funkciót töltenek be az emberi társadalom kialakulásában”.

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy az egyén és társadalom viszonyának megítélésében a szociometriai iskola meghatározó jelentőséget tulajdonít a *mikrostrukturális emocionális* („interperszonális”) viszonyok rendszerének. E viszonyok lényegében a „tele”-faktorok közötti kölcsönös kapcsolatot jelentik, melynek segítségével a szociometrikusok szerint a „társadalmi atom”, s ezen keresztül az egész társadalom megismerhetővé válik.

Erre a felfogásra jellemző a „társadalminak” az egyének közötti kapcsolatot kifejező érzelmi viszonyokban való keresése. E tendenciák szükségszerűen oda vezetnek, hogy a társadalmi viszonyok értelmezése leszűkül az emberek közötti érzelmi kapcsolatokra. Az „emberi viszonyok” szociometrikus felfogása viszont teljesen mellőzi a társadalom konkrét anyagi-termelési viszonyainak figyelembe vételét. Ebből következően a társadalmi cselekvést, illetve magatartást elsődlegesen az érzelmi kapcsolatokkal magyarázza.

Ezt a túlzó egyoldalúságot már polgári szerzők is szóvá tették. *Otto Kühne* (1956, 229) szerint az érzelmi kapcsolatokban megnyilvánuló „pszichikai” magatartást nem lehet azonosítani a társadalmi „magatartással”. Ellentétben a szociometriai felfogással, úgy vélekedik, hogy: „A formális emberi viszonyok fajtái függnek az ember dologi viszonyainak fajtáitól. Az egyiket a másik nélkül nem lehet megérteni.” (I. m. 261) Ez a bírálat nem jut túl a polgári szociológia keretein. Amikor az ember dologi viszonyainak figyelembe vételét hangsúlyozza, nem veszi észre, hogy ezekben is tükröződnek az egyének egymáshoz fűződő kapcsolatai. Itt nyilvánvalóan legdöntőbb lenne az emberi viszonyok társadalmilag legfontosabb elemeinek, — mindekenélőtt a *termelőeszközkhöz* való viszonyoknak — a vizsgálata.

E tekintetben a szociometria képviselői legfeljebb odáig jutnak el, hogy az emberek közötti viszony kérdését kiterjesztik az egyének *dolgokhoz* való viszonyának értelmezésére is. Jellemző, hogy ezzel kapcsolatban elkerülik a *tulajdonviszonyok* vizsgálatát. Elméletükhöz hiven a dolgokhoz való viszony lényegét is *elsődlegesen*

az érzelmi kapcsolatokkal igyekeznek megmagyarázni. Ez pedig azt jelenti, hogy számukra nem a tárgyak vagy különböző anyagi eszközök birtoklása, hanem ezek *érzelmi jelentőségének* tudatosítása a legfontosabb tényező. Így a társadalmi magatartás motiválásában a tetszésnek vagy nemtetszésnek van jelentősége. Bírálva ezt a helytelen szemléletet *Hegedűs András* (1961, 48–49) megemlíti, hogy a dolgokhoz való vonzódás mértékének különösen *Moreno J. L.* tulajdonított kiemelkedő jelentőséget, hangsúlyozva, hogy „a dolgokhoz fűződő erős vonzódás csökkenti az emberek iránti vonzódást.” Egyetértünk azzal, hogy pszichológiai szempontból lehet ennek a hipotézisnek bizonyos „igazságmagva”, de társadalmi összefüggésben nézve — elvonatkoztatva a termelési viszonyoktól — valóban egészen hamis feltételezésekhez vezet.

Ebben az összefüggésben fontosnak tartjuk kitérni arra a kérdésre, hogy a szociometriai irányzat mivel magyarázza az emberek közötti emocionális kapcsolatok eredetét.

Az érzelmi kapcsolatokat létrehozó „szociális atomok” kialakulásában a szociometriai elmélet feltételezése szerint nem a társadalmi feltételeknek, hanem az ember „*belső ösztönvilágának*” van meghatározó szerepe. Erre vonatkozóan *Moreno J. L.* (1959, 240) részletesen tájékoztat bennünket, amikor azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a „tele”-faktor mint elemi viszony fennállhat csak emberek között, vagy egyének és tárgyak között. Ez az „elem” az emberben „*születéstől fogva megvan*” (kiemelés tőlünk), s lassanként az „emberek közötti viszony érzésévé válik”. Egyes szociometrikusok ezen felbuzdulva a „tele”-faktort az emberi szervezet *génállományával* hozzák kapcsolatba, melyből azt következtetik, hogy az egyén érzelmi kapcsolatait kifejező „társadalmi atom” struktúráját az öröklődés determinálja. Mások inkább azzal igyekeznek elködösíteni e problémát, hogy a „tele”-faktor, a „génék”, a „tudat alatti” kapcsolatáról még kevés adattal rendelkezünk, de az erre vonatkozó kérdéseket egy új tudománynak a „telefiziológiának” kellene tanulmányoznia.

Amint az elmondottakból is kitűnik a szociometria — a társadalmi viszonyoknak az individuum, illetve annak sajátos „társas ösztönéből” való magyarázata által — rendkívül fogékonnyá válik a különböző polgári pszichológiai irányzatok iránt. (*Hegedűs András* 1961, 51). Ezt igazolja *Mansurov N. Sz.* (1963, 259–262) is, amikor részletesen elemzi a szociometria eszmei rokonságát a behaviorizmussal, az alaklélektanral és a pszichoanalízissel. A szerző többek között rámutat arra, hogy a szociometrikus iskola a polgári szociálpszichológia behaviorista irányzatától vette át a „kölcsonös emberi kapcsolatok” tanulmányozásának problémáját. Az alaklélektanból ismeretes „gestalt” fogalmát *Moreno J. L.* a „szociális atom” elnevezéssel helyettesítette, megőrizve annak eredeti „egész” illetőleg „oszthatatlan” értelmezését. A pszichoanalízisben döntő szerepet játszó „tudat alatti”, „ösztönös” és „spontán” fogalma *Morenonál* a „tele”-faktorokban realizálódik, amelyek jellemükénél fogva tudattalanok és láthatatlanok, s ilyen minőségükben meghatározzák a személyiséget. A *morenoi* szociometriai koncepció teljes egészében magáévá tette a *freudi* neurózis fogalmát, amely a „hivatalos társadalmi” alakulat és a „szociometrikus matrix” közötti konfliktus formájában jelentkezik. A spontaneitás szerepéről rendkívül jellemzően nyilatkozik *Moreno J. L.* (1958, 189), amikor azt írja, hogy „... az emberi viszonyokban és az emberi társadalomban — az egyén spontaneitása — ez az alfa és omega, minden társadalmi szituáció és minden kísérlet döntő mozzanata”. Nem kevésbé tartjuk jellemzőnek az elmondottak megerősítése szempontjából *Moreno J. L.* (1958, 45) arra vonatkozó beismerését, hogy: „A pszichoanalízis és a gestaltelmélet természetszerűen összeolvad a szociometriával, amennyiben az utóbbi mindkettőnek a szintézise”.

Ezek a megnyilatkozások ismételten megerősítik azt a tendenciát, hogy a szociometrikus elmélet képviselői a társadalom mikro-struktúrájának „eszmei” alapját képező emocionális viszonyulások létrejöttét teljesen elvonatkoztatják az objektív *létfeltételektől*, a társadalom termelési-gazdasági viszonyaitól. Ez a történelmi materializmussal homlokegyenest ellenkező, irracionális, misztikus magyarázat végső fokon azonos értelemben használja, vagy önkényesen felcseréli a pszichikai és társadalmi jelenségek fogalmát. Ezért egyáltalán nem tekinthető véletlennek a szociometriai elmélet ama törekvése, hogy a társadalmi fejlődés lényegének megértésében elsődrendű jelentőségű társadalmi viszonyok kategóriáját a *fetiszizált személyi kapcsolatok* szerepével helyettesítse. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a szociometrikusok álláspontját *valamennyi társadalmi* kategória esetében ez az *idealista metodológiai* nézőpont jellemzi.

Ebből a metodológiai felfogásból következően a szociometria — bár *Moreno* J. L. (1958, 173) véleménye alapján „semleges vagy mondjuk a lehetőségek szerint semleges álláspontot foglal el a létező vagy a változásban levő társadalmi rendszerrel szemben” — gyakorlatilag mégis a kapitalista társadalmi rend *apologetikájává* válik. Ez a tendencia legjellemzőbb módon a társadalmi ellentétek létrejöttének, illetőleg ezek megszüntetésére irányuló szociometrikus lehetőségek értelmezésében mutatkozik meg.

A *Moreno* J. L. (1958, 208) féle „szociodinamikai törvény” szerint a kapitalizmusban ténylegesen meglévő társadalmi feszültségek és konfliktusok kiváltó okai nem a termelőerők fejlődése és a termelési viszonyok közötti kibékíthetetlen ellentmondásban, hanem „az egy főre eső érzelmi választások egyenlőtlen megoszlásában” keresendők. Ennek megfelelően az emberek — társadalmi és osztályhelyzetüktől függetlenül — a „szociometriailag” gazdagok vagy szegények csoportjába tartoznak. Az utóbbival — ide sorolják a társadalom „pszichológiai, szociális, gazdasági, politikai, faji és vallási nyomorban szenvedő” tagjait — alkotják a „szociometriai proletariátust”, amelyet semmiféle társadalmi forradalom nem képes felszabadítani. Ebből a helyzetből csak egyetlen kivezető utat tartanak lehetségesnek: a *társadalom makrostruktúrájának a mikrostruktúrához igazodó megváltoztatását*. Ez a „szociometrikus forradalom” — amely egyáltalán nem érinti a kapitalista társadalmi viszonyokat — *Moreno* J. L. (1958, 124) feltételezése szerint „... valódi fegyvert tud szolgáltatni a forradalom ellen, olyan technikát tud adni az ember kezébe, amelynek segítségével a jövőben megelőzhetők a *társadalmi forradalmak*”.

Úgy véljük, nem szükséges bizonyítani, hogy a *társadalmi egyenlőtlenség* kérdésének a *pszichológiai egyenlőtlenség* problémájával való önkényes helyettesítése a történelmi szükségszerűséget tagadó szociometriai elmélet sajátos voluntarista nézőpontját tükrözi, amely politikai következtetéseivel elkerülhetetlenül mélységesen reakciós „szociális utópiához” vezet. Ezért teljes mértékben egyet lehet érteni *Hegedűs András* (1961, 31) véleményével abban, hogy a válságba jutott „modern burzsoá szociológia... —” a mikroszociológiában” és még inkább a „szociometriában” kitermelte a maga legigazibb énjét, legsajátosabb megjelenési formáját, és ez elméletileg sajátos zsákutca szerepét tölti be, amelyből már nincs kiút.”

Megítélésünk szerint eme elméleti kiuttalanság magyarázatát abban az idealista metodológiai alapvetésben találjuk meg, amelynek néhány fontos összetevőjét elemzésünk során igyekeztünk bemutatni. Természetesen lehetne még tovább szélesíteni és mélyíteni ezt a vizsgálódást, de feltételezhetően valamennyi részletkérdésnél kimutatható lenne az említett *metodológiai alapösszefüggések* közvetlen vagy közvetett formában tükröződő hatása. Eddigi elemzésünkéből is kiderül az a tendencia, hogy a szociometriai elmélet és a marxista szociálpszichológia *metodológiai külön-*

bőzségének minőségi mutatója a pszichikus tényezők — különösen az emberek közötti érzelmi kapcsolatok — forrásainak és társadalmi szerepének egymással ellentétes felfogásában nyilvánul meg. Ebből következően hangsúlyozni kívánjuk, hogy első-sorban nem azért van ideológiai „nézeteltérésünk” a szociometriával, mert az emberi pszichikumot „belső, szubjektív” — s különböző cselekedetekben és magatartási formákban kifejeződő — létezőnek fogja fel, és általában a pszichikait (mindenek előtt annak emocionális oldalát) „mikroszkópikusnak” nevezi. Az eddigiekben éppen azt igyekeztünk kimutatni, hogy lényegesen többről van szó, mint egyszerű elnevezés-beli problémáról. Lényegében a szociometriai elméletnek a marxista szociálpszichológiától való legfőbb metodológiai eltérése arra vezethető vissza, hogy a társadalmi fejlődés *objektív törvényeit* az anyagi-társadalmi feltételektől elvonatkoztatott *pszichikus tényezők* („emocionális viszonyulások”) szerepével helyettesíti.

Ellentétben a szociometriával a történelmi materializmus metodológiájára épülő tudományos *társadalomszemlélet* abból a feltételezésből indul ki, hogy: „Az anyagi viszonyok alkotják minden viszonyok alapját”. (Marx—Engels 1949, 441) A pszichikus jelenségekre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy: „Az emberi tudat — írja Rubinstein Sz. L. (1964, 33) — nem zárt belső világ; saját belső tartalmában az objektív világhoz való viszonya határozza meg... A tudat a tudatosult lét, a szubjektívnek és az objektívnek az egysége.”

A szociometria metodológiai alapjainak ismertetett összetevői nem maradnak meg az elmélet síkján, hanem — közvetlenül vagy közvetve — befolyásolják a konkrét vizsgálatok *tárgykörének* és *metodikai eljárásainak* kiválasztását is. Ezért elemzésünk teljesebbé tétele érdekében a továbbiakban szükségességnek tartjuk felhívni a figyelmet a szociometriai vizsgálatok metodológiai és metodikai összefüggésének néhány — témánk szempontjából lényegesnek látszó — vonatkozására.

2. A metodológia és a metodika kölcsönös összefüggése a tanulók közötti személyes kapcsolatok szociometriai vizsgálatában

A szociometria alkalmazási területei közül — iskolai, családszociológiai, üzemszociológiai, orvosi, katonai — ezúttal csak a tanulók közötti személyes kapcsolatok vizsgálatának néhány olyan általános vonatkozásával kívánunk foglalkozni, amelyek érzékeltetik a metodológia világnézeti-elméleti alapjainak és a konkrét kutatás-metodikai eszközöknek, eljárásoknak a kölcsönös összefüggését. Megjegyezni kívánjuk, hogy a szociometrikusok egy része határozottan elutasítja a metodológiai elvek, kiinduló elméleti alaptételek szükségességét, sőt gyakran még az általános módszertan létjogosultságát sem ismeri el. Ez azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy az általuk vizsgált kérdések kiválasztása és a felhasznált metodikai eljárások teljesen mentesek lennének bizonyos meghatározott ideológiai világnézeti szemlélettől.

Erről már a vizsgálatok *általános irányának* kijelölése alapján is meggyőződhetünk. Moreno J. L. (1958, 37) a szociometriai kutatások kiindulópontját a következő tényezőkben jelöli meg: *socius* (companion) társ, *metrum* (measurement) mérés és *drama* (action) cselekvés. Ennek megfelelően a vizsgálatok is három irányban folynak. E szerint a szociometria csoportkutatással, mérési vizsgálatokkal és cselekvés tanulmányozással foglalkozik. Ez a három kutatási irány — amint később látni fogjuk — nem választható el mereven, sőt rendszerint kapcsolódik egymáshoz. Maguk a szociometrikusok is külön hangsúlyozzák a csoportok „csoportos vizsgálatának” és a cselekvés tanulmányozásának kölcsönös kapcsolatát.

Ennek ellenére a szociometriának egyik fő jellegzetessége az, hogy vizsgálatait *csaknem teljes kizárólagossággal* az egymással közvetlen személyes kapcsolatban levő „szociális csoportok (család, munkacsoport, tanulócsoporthat, játszócsoporthat stb.) belső struktúrájának” tanulmányozására koncentrálnak. Ebben a felfogásban nagy jelentőségre tesz szert az a tendencia, hogy a nagyobb és szerkezetileg bonyolultabb szociális alakulatok megismerése lehetetlen volna a „legegyszerűbb rendszerek struktúrájának és funkciójának elsajátítása nélkül”. (Moreno J. L. 1958, 73) Így a csoportok modelljéből felépíthető lenne az egész társadalom, amelyet a szociometrikusok koncepciója szerint aligha lehetne másként értelmezni, mint az egymással szorosabb vagy lazább kapcsolatban levő csoportképződmények *konglomerátumát*. Ily módon a mikro- és makroszociális alakulatok vizsgálata módszertanilag is elkülönül egymástól.

A kutatások tárgyának a csoportképződményekre való egyoldalú koncentrálnása a szociometria metodológiai alapjaiból következik. Nem kétséges, hogy mind a marxista, mind a modern polgári szociológia és pszichológia nagy jelentőséget tulajdonít a csoportnak, mint a személyiség fejlődését meghatározó fontos tényezők egyikének. Ugyanakkor, — amint erre Erich Hahn (1965, 85) rámutat — a kérdés megközelítésének kétféle módja aszerint tér el egymástól, ahogyan felfogja a csoport társadalmi szerepét és funkcióját, illetőleg amilyen teoretikus és rendszertani helyértéket tulajdonít a csoport kategóriájának.

A szociometrikusok a csoportot mint szociális alakulatot mechanikusan kiszakítják az adott társadalom struktúrájából, s rendszerint felcserélik a kettőnek a funkcióját. Ez megmutatkozik abban, hogy *abszolutizálják* a csoport létének, kapcsolatainak és hatásainak a *közvetlenségét*. Ezzel az elgondolással nem érthetünk egyet, mert „... a csoport léte és hatása szempontjából a társadalom léte és hatása által közvetített.” (I. m. 87) Ezért metodológiaiilag „... az anyagi-társadalmi viszonyokból kell kiindulni, ezek pedig nemcsak a csoportok keretein belül, hanem mint a társadalmi összefüggések összessége léteznek.” (U. o.)

A tudományos igényű vizsgálat számára valóban nem lehetséges másféle metodológiai kiindulási alap, mint annak a figyelembe vétele, hogy milyen társadalmi-gazdasági viszonyok között élnek és tevékenykednek a csoport tagjai. Ezen az alapon egyetértünk Hiebsch H. (1950, 387—388) véleményével abban, hogy a szocializmus viszonyai között csoportról — mint szociális alakzatról — akkor beszélhetünk, ha a benne tömörült embereket olyan közös célok és feladatok kapcsolják össze, amelyeknek meghatározott társadalmi értéke, értelme és tartalma van. A szocializmusban a kollektíva az emberi csoport magasabbrendű fejlődési stádiumát jelenti. Ezért a csoportnak fontos sajátossága, hogy „funkció megoszlás” alapján értékek megvalósítására törekszik, amelyben kialakítja sajátos belső szervezetét, azaz létrehozza „szervezett egységét”. Tagjai belső kommunikációban vannak egymással, amely feltételezi az intenzitás és intimitás meghatározott színvonalát. Lényeges jellegzetességként ide tartozik a konkrétság, ami azt jelenti, hogy a csoportkapcsolatok meghatározott térbeli és időbeli koordináták között jönnek létre.

Metodológiai szempontból említést érdemel a szociometria csoportelméletének a „társadalmi szerep” felfogására vonatkozó terminológiája, amellyel a csoporttagok által külsőleg vagy belsőleg elfogadott magatartásbeli normákat és szabályokat szokták jelölni. „Az egyén társadalmi szerep által meghatározott magatartása — írja Hegedűs András (1961, 66) — egy csoporton belül mindig visszatükrözi a csoportban levő normarendszert.” A szociometrikusok a csoportot *szerepek hálózatának* tekintik, amelyben a csoporttagok egymást kiegészítő szerepeket játszanak. A szerepek azonban többnyire idegenek a személyiség számára, mivel azokat más csoport-

toktól veszik át, illetőleg egy meghatározott séma szerint osztják szét a csoporttagok között. Ezért a szerepek szociometrikus koncepcióját *Snirman A. L.* (1962, 14) jellemző módon értékeli úgy, „mint a személyiség megkettőzését s igazi valójának álcázását.” A szociometrikus csoportelméletben elkerülhetetlenül összeütközésbe kerül a szélsőséges individualizmus és kollektivizmus. Az elmondottak alapján kitűnik a személyiség jelentőségének („szerepének”) tagadása a csoport életében, illetőleg a személyiség jelentőségének túlhangsúlyozása a szociometrikus szerkezetben. Ezt a jelenséget *Hegedüs András* (1961, 67) nagyon találóan nevezi a mikro-szociológia egyik sajátos belső ellentmondásának.

Ebben az összefüggésben megjegyezzük azt, hogy a *szerepfogalom* értelmezésével kapcsolatban az utóbbi években rendkívül szerteágazó publikációs anyag gyűlt össze a polgári szociálpszichológiában. Nálunk *Buda Béla* (1965) tett kísérletet az idevágó problémák általánosító összefoglalására. Nem célunk ugyan e tanulmány részletesebb elemzése, de nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy témánk szempontjából több vonatkozásban erősen vitatható a szerző állásfoglalása. A szerepfogalom vizsgálatának aktualitását többek között azzal indokolja, hogy „... a szerep a modern szociálpszichológia központi kategóriája. Kis túlzással állíthatjuk, hogy a szerep minden más szociálpszichológiai fogalmat összeköt, egységes, sajátos szemléletbe von.” (I. m. 101) Véleményünk szerint — ha óvatos formában is, de túlzott általánosítással van dolgunk, mert ez a megállapítás csak a modern szociálpszichológia *polgári irányzatára* vonatkozhat, melynek a szociometria szerepfelfogásában is tükröződő „egységes, sajátos szemléletét” fentebb már bemutattuk. Ha differenciáltabban közeledünk a kérdéshez, akkor érzékelhetjük a minőségi különbséget a marxista szociálpszichológia javára, amely *Parigin B. D.* (1965, 61) utalása szerint a „személyiség történelmi-társadalmi sajátosságait” tekinti alapvető kategóriának. Éppen ebből a különbségből eredően tartjuk problematikusnak *Buda Béla* (1965, 108) fejtegetését arról, hogy „Mindaz, amit a pszichológia a személyiség szóval kifejez, illetőleg amit ezzel a szóval a viselkedésből magyarázni akar, az lényegében szerepmagatartás vagy szerepmagatartás kivitelezésének feltételét képező pszichés struktúra és funkció. Azt is mondhatnánk, hogy a szerep és a szerepviseledés képessége a személyiség legfontosabb — és leginkább sajátos emberi — eleme.” Kétkedünk abban is, hogy a szerző által kifejtett szerepfogalom nélkül „a személyiségfogalom csak általános elméleti váz” (u. o.) lenne.

A szociometrikusok metodológiai felfogása nemcsak a csoportkutatásokra való koncentrálásban, hanem ezen belül a vizsgálandó kérdések megközelítésének *módjában* is tükröződik. A szociometria „mint a csoportok szervezésének tudománya” — írja *Moreno J. L.* (1958, 67) — nem kívülről a felületen mozogva, hanem „a csoport belső struktúrájának oldaláról közelíti meg a problémákat”. Ebből pedig egyértelműen következik, hogy kutatásmetodikailag legfontosabb kérdés az „érzelmi expanzivitásra” épülő csoportösszetartás („kohézió”) tanulmányozása. Újabban ezzel foglalkozik a modern polgári szociálpszichológia speciális ága a kiscsoportok pszichológiája. (*Filloux J. C.* 1960) *Moreno J. L.* (1958, 41) feltételezése szerint a csoport összetartozása a „tele”-faktortól függ, amely biztosítja a csoporttagok érzelmi kontaktusainak állandóságát. A kölcsönösséget feltételező érzelmi vonzódás és elutasítás az egyensúlyállapot felé törekszik. A szociometrikusok szerint éppen ezen lehet lemérni az egyének amócionális expanzivitását. (I. m., 108.) Így jutunk el a szociometrikus rendszerben általánosan ismert „csoportdinamika” (*Kurt Lewin*) problematikájához, amelynek témánkkal összefüggő több kérdéséről jellegzetesen modern polgári szociálpszichológiai fejtegetést találunk *Hofstätter P. R.* (1963) harmadik kiadásban megjelent monográfiájában. Erre a munkára is vonatkoztatható *Buda Béla*

(1965/a, 95) megjegyzése, mely szerint: „A csoportdinamika a csoport jelenségét önmagában szociális és kulturális háttére nélkül kutatja”. Így valójában az „emócionális expanzivitás”, — az egyes csoporttagok kisebb vagy nagyobb intenzitású érzelmi vonzóereje — határozza meg a szociometriában jelentős szerephez jutó *struktúraelemek* mozgását és elrendeződését. E felfogás szerint végső fokon a társadalom életének reális tényei a csoport dinamikában tükröződő szimpátia-antipátia megnyilvánulásokra redukálódnak.

A szociometriai kutatások általános irányával s tárgy választásával összefüggő néhány kérdés vizsgálata alapján Snirman A. L. (1962, 18) véleményével megegyezően arra a megállapításra jutunk, hogy metodológiai szemléletének — korábban már részletesebben kifejtett — ellentmondásaiból következően ez a modern polgári pszichológiai irányzat „nemcsak megoldani nem tudja a személyiség és a viselkedés társadalmi előfeltételezettségének problémáját, hanem annak helyes felvetésére is képtelen”. Pedig megítélésünk szerint ez a problematika a korszerű pedagógiai-pszichológiai vizsgálatok központi jelentőségű elméleti-metodológiai kérdése és csak ennek összefüggésében lehetséges a személyiség és közösség kölcsönhatásának kutatásmethodikailag helyes felvetése s tudományos megoldásának elősegítése.

A személyiség és viselkedés említett társadalmi feltételezettségének tagadása — mint a szociometria metodológiai felfogásának egyik legjellemzőbb összetevője — a tanulók közötti személyes kapcsolatok vizsgálatában is sajátos kutatásmethodikai ellentmondásokat eredményez. Eddigi elemzésünk alapján nem tekinthető véletlennek, hogy a szociometrikusok a tanulócsoporthoz belül kialakuló személyes kapcsolatok pszichológiai magyarázatát a társadalmi feltételektől mechanikusan elvonatkoztatott „emócionális expanzivitás” dinamikájában vélik felfedezni. Ennek felderítésére és mérésére szolgál a „társválasztási kísérlet” („szociometriai teszt”), melynek matrixok vagy szociogramok formájában grafikusán ábrázolt adatai a szociometrikusok feltételezése szerint szemléletes és *objektív képet* nyújtanak minden egyes tanulóknak a kölcsönös kapcsolatok rendszerében elfoglalt helyzetéről („szociometriai státuszáról”), az osztályban létrejött zárt csoportosulásokról, a fiúk és lányok egymáshoz való viszonyának alakulásáról stb.

A tanulók közötti rokonszenv és kölcsönös vonzódás mértékének felderítésére szolgáló szociometriai eljárások segítségével a csoport valamennyi tagjának feltett — rendszerint közvetett — kérdésekre adott válaszok elemző feldolgozása alapján vonják le a szükséges következtetéseket. (Pl.: „Ki a legjobb barátod?”, „Ki a legrokonszenvesebb tanuló az osztályban?”, „Kivel szeretnél együtt játszani a szünetben?”, „Kivel oldanád meg legeredményesebben a házi feladatot?”, „Osztálytársaid közül kit hívnál meg vendégségbe?”, „Ki mellett ülnél legszívesebben az osztályban?” stb.)

A szociometrikusok általában nagy jelentőséget tulajdonítanak a kérdésfeltevést motiváló elvek („szociometriai kritériumok”) szerepének, melyekkel a társválasztás indokait igyekeznek felderíteni. Kolominszkij J. L. és Rozov A. I. (1964, 343) rámutat arra, hogy a *gyenge* (specifikus) — kizárólagosan speciális ismeretekre és készségekre korlátozódó szűkebbkörű egyesülést feltételező — *kritérium* csak a felületes kapcsolatok feltárására alkalmas. Ezzel szemben a mélyebb és tartósabb szociális kapcsolatok felderítéséhez *erős* (általános) — huzamosabb ideig tartó együttes tevékenységet feltételező — *kritérium* alkalmazására van szükség. Ezenkívül megkülönböztetnek még személyes és közösségi (Jennings J. H.) továbbá egyoldalt és kölcsönösséget feltételező kétoldalú (Criswell J. H.) kritériumokat. A szociometriában lehetségesnek tartják olyan típusú negatív kritériumok felhasználását is, mint pl. „Kivel nem szeretnél játszani?”. Ezzel kapcsolatban óvatosságra intenek

(Northway M. L.), mivel az ilyen kritériumok az egyes gyermekekhez való helytelen személyes viszony kialakulásához vezethetnek. Ezt a kellemetlen hatást azáltal vélik csökkenthetőnek, hogy árnyaltabban fogalmazzák meg a kérdést (Pl. „Kivel szeretnél utolsósorban játszani?”).

A tanulók közötti személyes kapcsolatok szociometriai vizsgálatában nemcsak a kérdésfelvetés minősége, hanem a *választások mennyisége* is lényeges probléma. Ha a szociometriai felvétel a tanulók „érzelmi kisugárzásának” felmérésére irányul, akkor nem látják indokoltnak a választások korlátozását. (Gronlund N. E.) A legtöbb esetben azonban abból a kutatásmetodikai megfontolásból eredően határozzák meg előre a válaszok számát, hogy ki akarják használni a nyert adatok statisztikai értékelésének — az eredmények összehasonlíthatóságának, matematikai és grafikus feldolgozásra való alkalmasságának — előnyeit. (Bronfenbrenner U. A.)

A szociometria éppen a matematikai eljárások felhasználásával igyekszik megalapozni a vizsgálatok *objektivitását és egzaktságát*. Moreno J. L. (1958, 67) szerint. „a tudomány nem létezhet a tények feltárásának és mérésének adekvát eszközei nélkül”. A morenoi „adekvát eszközök” alkalmazása azonban gyakorlatilag a *menynyiségi szemlélet* egyoldalú érvényesítését jelenti a tanulók közötti személyes kapcsolatok szociometriai tanulmányozásában. Ez a mechanikus felfogás olyan bonyolult számítási és ábrázolási technika (matrixok, szociogrammok) kialakulásához vezetett, hogy Pire G. (1966, 46) megállapítása szerint még gyakorlott kutató is csak akkor kerülheti el az „amatőrség” veszélyét, ha jól elsajátítja az „alkalmazott szociometriai statisztika” speciális eljárásait. Teljesen egyetértünk Horváth György (1964, 139) véleményével abban, hogy a szociometria legnagyobb vonzó erejét a természettudományos egzaktsgot, mérhető, számítható, pontos adekvát összefüggéseket ígérő tendenciája jelenti s ugyanakkor a valóságban az egzaktsgának csak az illúzióját képes nyújtani. Ebben a minőségben a bonyolult számításokra alapozott szociogram legfeljebb csak tájékoztató segédeszköz lehet a személyes kapcsolatok már előzőleg is felismert formai rögzítéséhez és szemléltetéséhez.

A mennyiségi szemlélet kutatásmetodikai nehézségei különösen megmutatkoznak a szociogrammban ábrázolt csoport-struktúrák és interszónális kapcsolatok értelmezése során felvetődő kérdésekben. Kolominszkij J. L. és Rozov A. I. (1964, 346) szerint különösen problematikusak az olyan kérdések, mint pl.: Mi biztosítja egyik vagy másik gyermek meghatározott helyzetét az osztály szociometriai struktúrájában, befolyásolja-e az egyes gyermekek helyzete az egész osztály struktúrájának alakulását, mi határozza meg a kölcsönös választást, van-e különbség a különböző szituációkban, mi váltja ki az elkülönült csoportosulásokat, milyen szerepe van a csoportosulásoknak az osztály életében, mi idézi elő a csoportosulások között keletkező szociometriai réseket. Maguk a szociometrikusok is kénytelenek számolni azzal a körülménnyel, hogy a szociogram önmagában legfeljebb csak *felveti* de nem oldja meg ezeket a problémákat. Többen (Moreno J. L., Lomnis C. P., *Pipinszkij* H. B., *Dahlke* H. O., *Monahan* T. O.) óvatosságra intenek, s fellepnek a szociogrammok értelmezésében tapasztalható számos — véleményük szerint hibás — tendencia ellen. Megállapítják, hogy a szociogrammban ábrázolt viszonyok nem tekinthetők reálisnak, mert azok csak a gyermekek óhaját, illetőleg a társválasztási kísérletben alkalmazott kritériumoknak megfelelő relációkat tükrözik.

A tanulók közötti személyes kapcsolatok szociometriai vizsgálatának kutatásmetodikailag ellentmondásos kérdései között különös figyelmet érdemel az egyén helyzetének megítélése. Az egyes tanulók „szociometriai státusza” a kapott választások számának közvetlen függvénye. Ennek megfelelően beszélnek „sztárokról”, elszigeteltekről, elhanyagoltokról és elutasítottokról. Az elutasítások és választások

számának összevetéséből következtetnek a kölcsönös választás, a szociometriai csoport és a szociometriai „rés” jelenlétére illetőleg mértékére. A szociometriai csoport tagjai kölcsönösen egymást választják, s rendszerint nem szavaznak más gyermekekre. Ezek idézik elő a csoport-struktúrában a szociometriai „réseket” amelyek elkerülhetetlenségét kénytelenek a nemi különbségeken túlmenően a faji előítéletek, valamint a gazdasági és társadalmi egyenlőtlenség tényével összefüggésbe hozni. Ily módon az objektív társválasztási kísérlet szándéka ellenére beleütközik a kapitalizmus olyan antagonisztikus ellentmondásaiba, amelyeket a szociometriai elmélet nem szívesen vesz tudomásul. Az sem véletlen jelenség, hogy az egyén különböző situációkban megnyilvánuló szociometriai státuszának viszonylagos *állandóságáról* vallott felfogás jelenti a társválasztási kísérlet egyik sarkalatos tételét. A vizsgálatok ugyanis arról tanúskodnak, hogy a választások nagyon egyenlőtlenül oszlanak meg a tanulók között. Egyes számítások szerint (*Gronlund N. E.*) a tanulók kétharmadát átlagban kevesebben választják mint amennyi a valószínűségelmélet alapján feltételezhető lenne s így ezeknek gyenge a szociometriai státusza. Olyan vélemények is vannak, hogy valamennyi szociometriai kategóriába sorolt tanuló százalékaránya életkortól függetlenül állandó tendenciát mutat. (*Bronfenbrenner U. A.*) Ezeket a megfigyeléseket *Moreno J. L.* (1958, 208) sokat emlegetett szociodinamikai törvénye azzal igyekszik igazolni, hogy a szociometriai teszt esetén valamely kollektíva tagjai közti választások megoszlásának egyenlőtlensége hasonlóságot mutat a vagyon egyenlőtlen társadalmi elosztásával. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy kevés „a szociometriailag gazdag” emberek száma s a többség „szociometriailag szegény”.

Nem kívánjuk tovább részletezni a tanulók személyes kapcsolatainak szociometriai vizsgálatában felmerülő ellentmondásos kérdéseket. Úgy véljük, hogy az eddigiekből is világosan kitűnik a vizsgálatok tárgyának s a konkrét metodikának az elvi-metodológiai alapokkal való közvetlen vagy közvetett összefüggése. Ezeknek az általános összefüggéseknek a differenciált elemzése nem nélkülözhető a szociometriai módszerek szocialista társadalmi viszonyok között történő alkalmazhatóságának a megítéléséhez.

3. *A szociometria pedagógiai-pszichológiai alkalmazásának lehetőségei és korlátai a szocialista iskolában*

Dolgozatunk célkitűzésének megfelelően — mintegy eddigi fejtegetéseink összegezéseként — szeretnénk felvetni néhány gondolatot a szociometriai módszerek pedagógiai-pszichológiai felhasználhatóságával kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy e kérdés sokoldalú megítélése csak számos *konkrét kísérlet* ellenőrző adatain keresztül lehetséges, ezért inkább jelenlegi vizsgálódásunk tárgykörében maradván kívánunk érinteni néhány — a további munkálatok szempontjából lényegesnek tartott — kérdést.

Előre bocsátjuk azt, hogy a szociometriához való kritikai viszonyunk tárgyi-lagossága feltételezi, hogy bizonyos feltételek mellett egyetértéssel támogatjuk e módszerek hazai iskolákban való felhasználásának lehetőségeit és a mi viszonyainknak megfelelő továbbfejlesztését. Egy pillanatra sem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy elméleti-metodológiai alapjait tekintve a marxizmus-leninizmus eszméjével szemben álló szociálpszichológiai irányzatról van szó, s ennek nyomai kimutathatóan jelentkeznek metodikai eljárásaiban is. Ezért a szociometriának a szocialista iskola

körülményei között történő felhasználása feltételezi a dialektikus materialista metodológiai szemlélet következetes érvényesítését mind a tudományos kutatók, mind a gyakorló pedagógusok tevékenységében. Ezt különösen azért kell hangsúlyozni, mert gyakran találkozunk olyan tendenciákkal, hogy feltételezik a szociometriai elmélet és a szociometriai módszer mechanikus elkülöníthetőségét. Ezen az alapon nem érthetünk egyet *Engelmayer O.* (1958, 37) véleményével abban, hogy különbséget tesz a szociometria tudományos és praktikus szociálpedagógiai funkciója között. Az elsőt illetően a morfológiai, strukturális és dinamikus osztályproblémák és fejlődési kérdések megvilágítására szolgáló tudományos módszerről van szó. A második esetben a gyakorló pedagógus a szociálmetriától az osztályban folyó szociálpedagógiai munkájának megteremtésként várja. Metodológiai nézőpontunkból következően nálunk nem választható el a szociometria felhasználásának e kettős funkciója, bár nem vitatjuk, hogy mindkét oldalnak lehetnek figyelembe veendő specifikus vonásai.

Ez a metodológiai szemléletmód igazít el bennünket abban a kérdésben is, hogy milyen lehetőségekre legyünk tekintettel a szociometriai módszerek alkalmazásában. Hazai viszonylatban e módszerrel tanulmányozta *Geréb György* (1962) az osztályszerkezet kohéziójának és megbomlásának kérdéseit, *Budai Ilona* (1963—64) a közösség kialakulásának kezdeti problémáit, *Várhegyi György* (1964) a környezet hatását a társasközösségi életre, az osztályok társas szerkezetét, a tanulók barátkozását és csoportosulását, *Kántás László és Kántás Vera* (1965) a spontán társas szerkezet és a közösségi nevelés kapcsolatát. E vizsgálatok általános érvényű tapasztalataként azt lehetne kiemelni, hogy a szociometriai metodikát egyik kutató sem tekinti önmagában eredményesnek, hanem csak a többi vizsgálati eljárással kombinálva alkalmazva. Beigazolódott, hogy a szociometriának nem lehet univerzális jelentőséget tulajdonítani a közösség tanulmányozásában, bár segítségével megközelíthetőek a felszín alatti folyamatok is, valójában ezzel csak kiinduló alapot nyújthat a további komplex vizsgálatokhoz. Ebben a szellemben foglalja össze *Németh Kálmán* (1965/a, 12) intézetünk pszichológiai csoportja által végzett személyiség megismerési vizsgálatok e téren jelentkező lehetőségeit. Rámutat arra, hogy ezzel az eljárással nagyon sok fontos és több vonatkozásban meglepő adatot tárhatunk fel az osztályközösségben ható rejtett erőviszonyokról: a) kiderül minden tanulóról, hogy kivel rokonszenvez, b) megállapítható, hogy milyen az egyes tanulók helyzete az osztály személyes kapcsolatainak rendszerében, c) fény derül arra, hogy kik között van kölcsönös rokonszenv vagy ellenszenv, d) a felvétel későbbi időpontban történő megismétlésével ellenőrizhető a kölcsönös vonzalmak tartóssága, e) kirajzolódnak a közösségen belüli összetartozó kisebb csoportosulások, az elsődleges és másodlagos spontán érintkezési körök. E feltárolt adatok további elemzése sok újabb jellemző összefüggést tárhat fel, amelyek eredményesebbé tehetik az osztályban végzett oktató-nevelő munkát.

Ami a szociometriai módszerek alkalmazásának korlátait illeti, mindenekelőtt arra kell felhívni a figyelmet, hogy nem helyeselhető a kis csoportok vizsgálatának az egész kollektíva tanulmányozásával való azonosítása. *Kronstein Gábor* (1964, 18) abból indul ki, hogy mivel a pedagógiában kimagasló szerep jut a kis közösségeknek ezért a kutatások legnagyobb része csak „mikroszociológiai színezetű lehet”, mert minél kisebb a csoport, annál nagyobb jelentőségre tesznek szert az egymáshoz való viszony alakulásában a csoporttagok egyéni érzelmei. Ez a párhuzam azért nem fogadható el, mert a „közösség társadalmi szervezet” (*Makarenko A. Sz.* 1955, 215) s ebben a minőségében az elsődleges közösség is lényegesen többet jelent számunkra mint a rokonszenv-kapcsolatokra épülő kiscsoport. Ugyanakkor ez nem jelenti

a „pszichológiai érintkezést” (Kolbanovszkij V. N. 1964, 9) kifejező érzelmi viszonylatok személyiségformáló hatásának tagadását. Kutatásmetodikailag azonban lényeges probléma az, hogy az elsődleges közösségeket nem önmagukban, hanem társadalmi kapcsolataik rendszerében, a teljes közösség összetartozásának, életritmusának s differenciált rétegződésének (Horváth Lajos 1966) relációjában tanulmányozzuk.

A szociometria pedagógiai-pszichológiai felhasználásánál mindenképpen elkerülendő a módszer fetisizálása, amely további számtalan hibalehetőséget rejt magában. Különösen megtévesztő lehet az egzaktság látszatát keltő mennyiségi vonatkozások előtérbe kerülése a tartalmi elemzések rovására. Egyetértünk Kuzmin E. Sz. (1963, 220) véleményével abban, hogy a szociometria csak pillanatnyi, gyors, grafikusán ábrázolható helyzetkép felvázolására képes a kollektívában meglevő személyes kapcsolatokról. Ez pedig azt jelenti, hogy ezzel a módszerrel nem tudjuk feltárni sem a közösség létrejöttének okozati összefüggéseit, sem magát a fejlődési folyamatot. Ez a „szociometria keresztszetszet” azonban képviselhet bizonyos heurisztikus értéket, amelyet nem lehet a priori feltételezni s az így nyert adatok hasznosak lehetnek a tanulóközösség sokoldalú elmélyültebb tanulmányozásához.

*

Dolgozatunkban nem volt lehetőségünk a témánkkal összefüggő valamennyi kérdés részletes elemzésére. A legfontosabbnak ítélt problémákat azzal a céllal vetettük fel, hogy felhívjuk a figyelmet a szociometria pedagógiai-pszichológiai alkalmazásának elmélyültebb *kritikai szemléletére*, mert az e téren tett elvi engedmények tévútra vihetik a legjobb szándékú vizsgálatokat is. A szocialista társadalmi viszonyok feltételei között az új közösségi kapcsolatok tanulmányozásában felhasznált szociometria eljárássok számunkra nem jelenthetik csupán e metodika egyszerű kipróbálását. Ezen túlmenően arra van szükség, hogy konkrét vizsgálataink alapján meggyőzőbben tudjuk bírálni és kritikailag értékelni a szociometria elméleti-metodológiai vonatkozásait is. Tanulmányunk csupán adalékokat kíván szolgáltatni e bonyolult s a kutatók és gyakorló pedagógusok alkotó együttműködését igénylő munkához.

IRODALOM

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának Irányelvei időszéri ideológiai feladatokról 1965, Kossuth Könyvkiadó, Bp.

Andrejeva, G. M., 1960, Против буржуазной микросоциологии. Вопросы Философии, № 3.
1965, Современная буржуазная эмпирическая социология.
Изд-во „Мысль” Москва.

Bahitov, M. S., 1958, Что такое микросоциология? Изд-во. „Знание”, М.,

Budai Béla, 1965, A szerep fogalma a szociálpszichológiában. Magyar Pszichológiai Szemle, XXII. 1—2. sz.
1965/a, Az emberi csoport mint szociálpszichológiai probléma. Valóság, VIII. évf. 9. sz.

Budai Ilona, 1963—64, A közösség kialakításának kezdeti problémái. Csongrád megyei nevelők pedagógiai tapasztalatainak gyűjteménye. III. Szeged.

Dannhauer, H., 1964, Néhány szociálpszichológiai módszer kritikai értékelése. A társadalomléktan és a pedagógia. Tankönyvkiadó, Bp.

- Duverger, M.*, 1961. *Methodes des Sciences Sociales*. Presses Universitaires de France, Paris.
- Erich Hahn*, 1965, Polgári és marxista csoportpszichológia. Valóság, VIII. évf. 9. sz.
- Engelmayer, O.*, 1958, *Das Soziogramm in der modernen Schule* 2. Auflage Chr. Kaiser Verlag, München.
- Francev, J. P.*, 1964, A mai burzsoá szociológia válsága. Korunk világnézeti kérdései. Kossuth Könyvkiadó, Bp.
- Fillux, J. C.*, 1960. A szociálpszichológia új ága: a kiscsoportok pszichológiája. La Natura O. P. K. Dokumentáció.
- Gardner, E. F., Thompson, G. G.*, 1956, *Social Relations and Morale in Small Groups*. New York. Appleton-Century-Crofts.
- Geréb György*, 1962, Osztályszerkezet kohéziójának és megbomlásának pszichológiai vizsgálata. A Szegedi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, Szeged.
- Hegedűs András*, 1960, A „mikroszociológiáról” és „szociometriáról”. Magyar Filozófiai Szemle, IV. évf.
- 1961, A modern polgári szociológia és a társadalmi valóság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp.
- Hofstätter, P. R.*, 1963, *Einführung in die Sozialpsychologie*. Dritte, neu bearbeitete Auflage Alfred Kröner Verlag, Stuttgart.
- Horváth Lajos*, 1966, Az osztályközösségek rétegződéseinek néhány problémája az általános iskola felső tagozatában. Pedagógiai Közlemények 2. Tankönyvkiadó, Bp.
- Horváth György*, 1964, Társadalomlélektan és pedagógia. Köznevelés, XX. évf. 4. sz.
- Hiebsch, H.*, 1960, Közösségi lélektan és közösségi lélektani kutatás. Magyar Pszichológiai Szemle, XVII. 4. sz.
- Kántás László*, 1958, Egy óvodai osztály társas szerkezete. Pszichológiai Tanulmányok, I., Akadémiai Kiadó. Bp.
- Kántás László, Kántás Vera*, 1965, A spontán társas szerkezet vizsgálatának felhasználása a közösségi nevelésben. Szociometriai felmérés egy nevelőintézeti általános iskolai osztályban. Pedagógiai Szemle, XV. évf. 3. sz.
- Kolozsvári Gyula*, 1963, Mikroszociológiai vizsgálat egy általános iskola 7. fűosztályában. Köznevelés, XIX. évf. 22. sz.
- Kolbanovszkij, V. N.*, 1964, A társadalom lélektan néhány időszzerű problémája. Társadalomlélektan és pedagógia. Tankönyvkiadó. Bp.
- Kolominszkij, J. L.*, 1963, Опыт психологического изучения взаимоотношений между учениками в классе. Афтореферат диссертации, АПН. РСФСР, М., 1965, Некоторые экспериментальные данные для критики социометрии. Проблемы общественной психологии. Изд., „Мысль”. М.,
- Kolominszkij, J. L., Rozov, A. I.*, 1964, A tanulók közötti kapcsolatok vizsgálata szociometriai módszerekkel. Pedagógiai Szemle, XIV. évf. 4. sz.
- Kuzmin, E. Sz.*, 1963, Методы социальной психологии. Тезисы докладов на II. съезде Общества Психологов, Изд. АПН. РСФСР, М.
- Kronstein Gábor*, 1964, Még egyszer a mikroszociológiáról, Köznevelés, XX. évf. 1. sz.
- Marx—Engels*, 1949. Válogatott Művei II. kötet, Szikra, Bp.
- Mansurov, N. Sz.*, 1963, Микросоциологическое направление в социальной психологии. Современная психология в капиталистических странах. Изд. АПН. СССР.
- Makarenko, A. Sz.*, 1965, A nevelélmélet általános kérdései, Művei V. köt. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Moreno, J. L.*, 1932, *Application of the Group Method to Classification*.
- 1958, Социометрия. Экспериментальный метод и наука об обществе. Подход к новой политической ориентации. Изд. И. Л. М.,
- 1959, Gruppenpsychotherapia und psychodrama, Stuttgart.
- Németh Kálmán*, 1965, A tanulói személyiség megismerésének néhány elméleti és gyakorlati problémája. Bölcsészdoktori értekezés. Kézirat, Szeged.
- 1965/a, A tanulói személyiség megismerésének módszerei. Acta Univ. Szegediensis Sectio Paedagogica et Psychologica 9.

- Oszipov, G. V.*, 1962, Некоторые черты и особенности буржуазной социологии XX века. Вопросы Философии № 8.
1964, Современная буржуазная социология. (Критический очерк). Изд. „Наука” М.
- Otto Kühne*, 1956, Allgemeine Soziologie, Berlin.
- Pataki Ferenc*, 1964, Pedagógia és szociológia. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Pire, G.*, 1966, Application des techniques sociometriques a l'étude de jumeaux „Enfance” I. Janvier-Mars.
- Parigin, B. D.*, 1965, Социальная психология как наука. Изд. Л. Г. У.
- Snirman, A. L.*, 1962, Коллектив и развитие личности школьника, Ленинград.
- Rubinstein, Sz. L.*, 1964, Az általános pszichológia alapjai I. Akadémiai Kiadó Bp.
- Várhegyi György*, 1964, Vizsgálat a gyermek társasközösségi életének alakulásáról. Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Akadémiai Kiadó, Bp.
1964/a, A „külvárosi” gyermekek spontán csoportosulásai. Pedagógiai Szemle, XIV. évf. 4. sz.
- Vorwergh, M.*, 1964, Pontossági követelmények a szociálpszichológiai kutatásokban. A társadalomlélektan és a pedagógia. Tankönyvkiadó, Bp.

О МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМАХ ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ПРИМЕНЕНИЯ СОЦИОМЕТРИЧЕСКИХ МЕТОДОВ

Д-р Лайош Дуро
доцент

Автор исходит из того принципиального положения, что применение пользующихся большой популярностью в зарубежной буржуазной социологии и социальной психологии социометрических методов в социалистической школе, предполагает необходимость всестороннего критического анализа и практической проверки. Однако в литературе больше всего критикуются лишь отдельные методические приёмы и авторы не обращают должного внимания на оценку чуждых марксизму теоретико-методологических основ социометрии. Используя отечественные и зарубежные источники, а также опыт исследований, проводимых на кафедре по психологическому изучению личности школьника, автор ставит перед собой следующие задачи для дальнейшей разработки данной темы:

- а) Дать анализ важнейших методологических вопросов социометрии.
- б) Показать взаимосвязь методологии и методики в социометрическом изучении личных взаимоотношений школьников.
- в) Наметить возможности и ограниченности педагогико-психологического применения социометрических методов в социалистической школе.

METHODOLOGISCHE PROBLEME DER PÄDAGOGISCH-PSYCHOLOGISCHEN ANWENDUNG VON SOZIOMETRISCHEN METHODEN

Dozent Dr. Duró Lajos

Zusammenfassung

Der Verfasser stellt fest, dass die in der westlichen bürgerlichen Soziologie und Sozialpsychologie beliebten soziometrischen Methoden in der Sozialistischen Schule nur bei vielseitiger kritischer Analyse und praktischer Kontrolle nutzbar sind. In der Fachliteratur werden nur die einzelnen Handlungsweisen kritisiert und es werden die vom Marxismus fremden theoretischen methodologischen Gründe der Soziometrie nicht kritisch analysiert. Auf Grunde von inheimischer und ausländischer Fachliteratur sowie nach den Erfahrungen der am Pädagogisch-Psychologischen Institut der Szegeder Universität durchgeführten Untersuchungen gibt der Verfasser einige Beiträge zum weiteren Ausarbeiten dieses Thema wie folgt: 1. Er analysiert die wichtigsten methodologischen Fragen der Soziometrie, 2. zeigt den Zusammenhang zwischen Methodologie und Methodik in der soziometrischen Untersuchung vor, 3. bezeichnet die Möglichkeiten und Grenzen der pädagogisch-psychologischen Anwendung der soziometrischen Methodik in der sozialistischen Schule.